

PREDGOVOR

Crvena ideja Crne Gore nije zvaničan termin iz perioda komunističke vlasti, već se ovom sintagmom simbolički ukazuje na ideološki karakter jednog političkog sistema, koji je upravljao Crnom Gorom više od četrdeset godina. Totalitarni sistem, uspostavljen nakon Drugog svjetskog rata, stvorio je sopstveni vrijednosni sistem, koji je bio u funkciji legitimizacije i afirmisanja njihovog koncepta vlasti i ciljeva ciljeve koji se tim vladanjem žele postići. Kao svaka totalitarna vlast, i ova je željela da stvori „novo“ društvo i „nove“ ljude, a to se ne može učiniti bez novih vjerovanja i postojanog institucionalnog ubjeđivanja. Sva nova vjerovanja socijalističkih vlasti u Crnoj Gori, njihove političke ideje, simboli i rituali, obuhvaćeni su sintagmom *crvena ideja*.

Crvena ideja Crne Gore može se smatrati kao simbolički naziv za ideologiju Komunističke partije u Crnoj Gori poslije 1945. godine, kada ona postaje stožer nove vlasti. U ovoj knjizi ukazuje se na okolnosti u kojima su se pojavile i oblikovale političke ideje Komunističke partije, analiziraju se vrijednosni sadržaji tih ideja i objašnjavaju metode sakralizacije, odnosno njihovo pretvaranje u dogmu koja se nije mogla preispitivati i kritikovati. Ukazano je i na metode i institucije koje sprovode indoktrinaciju, kao i na rezultate koje su ove institucije ostvarile u indoktriniranju crnogorskog društva. Zadatak ove knjige je da objasni kako je Komunistička partija uporedo s izgradnjom socijalističkog društva, kao konačnog cilja njenog političkog

djelovanja, pokušala da izvrši jednu vrstu antropološke revolucije i tako dovede do formiranja *novog socijalističkog čovjeka* Crne Gore.

U crnogorskoj istoriografiji postoji veliki broj radova o periodu socijalističke vlasti, ali se predmet tih istraživanja uglavnom ograničavao na političko djelovanje Komunističke partije ili na neke aspekte ekonomskog života. Političke ideje i ideologija Komunističke partije u Crnoj Gori, bez obzira na značajan broj radova o političkom životu i prošlosti crnogorske države u 19. i 20. vijeku, ostale su u sjenci drugih tema.

Istoriografiju socijalističke vlasti u Crnoj Gori zbog toga možemo tretirati kao tradicionalni oblik političke istoriografije, koji se bavio događajima, njihovim uzrocima i posljedicama. Istraživački fokus bio je usmjeren na formu i sadržaj socijalističke vlasti, dok su unutrašnji odnosi i fenomeni, na kojima je počivala vlast, bili u drugom planu. Ove okolnosti bile su jedan od polaznih motiva za istraživanje političkih ideja i ideologije komunističke vlasti u Crnoj Gori. Naučno utemeljenje i opravdanost istraživanja potvrđuju i trendovi savremene istoriografije. U radovima američkih i zapadnoevropskih istoričara, veoma su frekventne teme koje se bave proučavanjem političkih ideja i ideologija. Interesovanje za ova pitanja objašnjavaju stanovištem da bez adekvatnih analiza političkih ideja i ideologija nije moguće zaokružiti istoriografsku obradu bilo kog perioda prošlosti. Oni polaze od teze da je bez poznavanja političkih ideja i ideologija nemoguće razumijeti dinamiku političkih procesa, njihove uzroke, genezu i posljedice, te je stoga nemoguće i donositi pravilne ocjene o događajima i procesima koji su se odvijali pod njihovim uticajem (S. Bojm, 244).

U teorijskom smislu, ideologije predstavljaju učenja s koherentnim sistemima uvjerenja koje imaju sposobnost da ujedine veliki broj ljudi i pokrenu ih na političko djelovanje (M. Peri, 276). Ne postoji opšteprihvaćena definicija političke ideologije, ali bi se pod tim terminom mogao označiti sistem vjerovanja, uvjerenja ili doktrina, koje vremenom postaju dogme izvan dometa kritičkog prosuđivanja. Politička ideologija je ipak mnogo širi pojam i on takođe podra-

zumijeva: sistem političkih vjerovanja; skup političkih ideja orjentisanih na djelovanje; ideje vladajuće klase; pogled na svijet određene društvene klase ili društvene grupe; političke ideje koje otjelovljuju ili artikulišu klasne ili društvene interese; ideje koje šire lažnu svijest među eksploatisanima i potlačenima; ideje koje situiraju pojedinca u društveni kontekst i proizvode osjećaj kolektivne pripadnosti; zvanično odobren skup ideja koji se koristi za davanje legitimnosti političkom sistemu ili režimu; sveobuhvatna politička doktrina koja polaže pravo na monopol istine (*E. Hejvud*, 6).

Društveno-političke promjene u Evropi, nastale nakon francuske i industrijske revolucije, krajem 18. i početkom 19. vijeka, dovele su do pojava ideologija. Ovaj termin prvi put se pojavljuje u javnosti 1796. godine, kada je filozof Antoan Desti de Trasi, objašnjavajući procese vezane za Francusku revoluciju, tvrdio da je kao i u svim drugim naukama, racionalističkim pristupom moguće otkriti porijeklo ideja. Za njega je to bila jedna nova naučna disciplina, nauka o idejama, koju je nazvao *ideologie*. Termin *ideologija* u kontekstu zaokruženog sistema mišljenja koji pokreće ljude na akciju, pojavio se u javnom i naučnom prostoru tek kada ga je u svojim djelima upotrijebio Karl Marks, koji je objašnjavao da su „misli vladajuće klase, ujedno i vladajuća duhovna sila“ jednog društva. Marks je ovaj pojam koristio u kritičkom tonu, navodeći da društvena klasa koja raspolaže sredstvima za duhovnu proizvodnju, kontroliše klase koje nemaju ta sredstva i samim tim ne raspolažu „duhovnom silom“, čime vladajuća klasa preko ideologije održava interese i poglede vladajuće klase na račun ugnjetenih društvenih klasa. Na tom tragu je i definicija ideologije njemačkog sociologa Karla Manhajma, koji je 1929. godine ideologiju definisao kao: sistem mišljenja koji služi odbrani određenog društvenog poretka, koju, uopšte uzevši, izražavaju interese njegove dominantne ili vladajuće grupe (*E. Hejvud*, 7, 10).

Političke i društvene promjene sprovedene nakon Francuske revolucije započele su novu etapu u političkom razvoju Evrope. U novim političkim okolnostima, postepeno dolazi do slabljenja društvene funkcije crkve i pojave političkih ideologija, koje će u novim okol-

nostima zamijeniti ulogu hrišćanske crkve i preuzeti njenu funkciju homogenizacije stanovništva. Ta homogenizacija stanovništva, odvija se na sličnim principima kao i kod klasičnog religijskog učenja, ali umjesto dogme, kod ideologije centralno mjesto učenja zauzima politika, odnosno politička ideja. Ideologije se zbog toga često karakterišu kao jedna vrsta sekularnih religija. Najznačajniji filozof prosvetiteljstva Žan-Žak Ruso za ideologije koristi pojam *građanska religija*, dok se tokom 19. i 20. vijeka pojavljuje i termin *laička religija*. Terminom *laička religija* tumače se sve ideologije koje na novim, humanističkim shvatanjima čovjeka, države istorije, otadžbine i društva žele da zamijene tradicionalnu religiju (*E. Dentile*, 36). U takvom tumačenju, politička ideologija imala je osnovnu funkciju *očuvanja vladajuće ideje*, odnosno kako su to marksisti objašnjavali: „ideologija služi da od eksploatisanog proleterijata sakrije činjenicu njegove sopstvene eksploatacije i na taj način da održava sistem nejednake klasne moći“. Italijanski marksista i teoretičar Antonio Gramši, otišao je i korak dalje objašnjavajući da je kapitalizam uspostavio hegemoniju svojih ideja i teorija. Gramši je smatrao da je buržoazija preko ideologije uspjela da uspostavi ideološku hegemoniju, odnosno „sposobnost buržoaskih ideja da zamijene suprotna gledišta i da postanu zdravi razum epohe“ (*E. Hejvud*, 8, 9).

Sve do početka 20. vijeka, laičke religije, odnosno ideologije, biće uglavnom predmet filozofskog promišljanja. Tek će pojava totalitarnih država u Italiji, Njemačkoj i Rusiji učiniti da ideologije postanu i sastavni dio političkog života. U svakoj od ovih država, političke elite su preobrazile sopstvenu političku ideju u dogmu, odnosno sekularnu ili laičku religiju, odnosno ideologiju. Totalitarni režimi u Italiji, Njemačkoj i Rusiji uspjeli su da političke ideje i sopstveni doživljaj društva pretvore u dogmu, sakralizuju lidera i svoju političku organizaciju, te nametnu kult i kodeks obaveznih modela ponašanja (*E. Dentile*, 30). Društvene procese u ovim totalitarnim društvima prvi je počeo da proučava francuski filozof i sociolog Remon Aron. U svojim radovima iz tridesetih godina 20. vijeka Aron uvodi pojam politička religija koji poistovjećuje s procesom takozvane sakralizacije političkih ideja. On tvrdi da su političke religije osnova svakog

totalitarnog sistema i da predstavljaju novi, moderan oblik tiranije, koji funkcioniše na izmišljenim tradicijama, ritualima, mitovima i efikasnoj birokratiji (R. Aron, 44, 79, 153). Ovi kolektivni mitovi, fikcije i rituali, uz podršku birokratije, stvaraju sliku zajedništva i podrške političkim idejama vlasti. Definišu se konačni ciljevi, poželjni i nepoželjni modeli ponašanja koji se nameću pojedincu uz objašnjenje da je novom političkom sistemu neophodan *novi čovjek*. Uz pomoć birokratije, državnog aparata i drugih institucija koje kontroliše, totalitarni sistem formira cijeli niz različitih mehanizama indoktrinacije, kojima se pojedinac pokušava vezati za ideologiju. Cijeli proces naziva se antropološka revolucija i on u konačnom treba da dovede do stvaranja *novog čovjeka* – pojedinca koji prihvata, razumije i odobrava političke ideje sistema, ponaša se i živi u skladu s pravilima koja ona propisuju. Taj *novi čovjek* prihvata političke ideje, ali i mitove, rituale i modele ponašanja koje vlast definiše kao ispravne.

Način organizovanja političkog i društvenog života u crnogorskom društvu nakon Drugog svjetskog rata, problematizovao je nekoliko početnih istraživačkih dilema: da li je i u Crnoj Gori u ovom periodu došlo do antropološke revolucije i stvaranja *novog socijalističkog čovjeka*? Da li je i u Crnoj Gori kroz proces sakralizacije političkih ideja, izmišljanja tradicija, mitova i rituala došlo do formiranja jedne vrste političke religije? I konačno, da li je kroz mehanizme indoktrinacije, na osnovu tih političkih ideja došlo do stvaranja *novog socijalističkog čovjeka* koji se oblikuje na političkim idejama Komunističke partije u Crnoj Gori? Problematizacijom ovih istraživačkih pitanja, definisane su osnovne naučne hipoteze:

1. *Centralizovana vlast Komunističke partije, kontrola svih segmenata političkog, društvenog, ekonomskog i kulturnog života daju osnova za tvrdnju da je u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata uspostavljena vlast s elementima totalitarističke vlasti.*
2. *Sopstvene političke ciljeve, Komunistička partija definiše kroz političke ideje koje sakralizuje i pretvara u dogmu koju je zabranjeno dovoditi u pitanja. Političke ideje se objedi-*

njavaju, dobijaju formu zaokruženog učenja, odnosno ideologije, i kao takve postaju sposobne da ujedine veliki broj ljudi i pokrenu ih na političko djelovanje.

- 3. Paralelno sa sakralizacijom političkih ideja odvija se i proces izmišljanja tradicija, rituala i mitova kojima se uz pomoć birokratije učvršćuje vlast Komunističke partije i stvaraju mehanizmi koji vežu pojedinca za ideologiju.*
- 4. Komunistička partija preko institucija koje kontroliše, masovnih organizacija, obrazovanja, stvaralaštva i na mnoge druge načine, organizuje cijeli sistem aktivnosti preko kojih vrši indoktrinaciju stanovništva, pokušavajući da stvori uslove u kojima će stanovništvo prihvatiti i afirmisati vrijednosti za koje se zalažu. Svaka od ovih institucija ili organa, ideološki rad među stanovništvom realizovala je pod kontrolom Komunističke partije.*
- 5. Kroz procese sakralizacije političkih ideja Komunističke partije i širokog sistema indoktrinacije, dolazi do antropološke revolucije i formiranja „novog socijalističkog čovjeka“ koji je prihvatao političke ideje i ideologiju Komunističke partije, oblike i forme ponašanja i moralno-etička pravila za koja se ta vlast zalagala.*

Prvi istraživački zadatak bilo je objašnjavanje karaktera Komunističke vlasti u Crnoj Gori, definisanje političkih ideja i određivanje pojava i procesa kojima su političke ideje i ideologija približavane stanovništvu. Bilo je potrebno definisati političke ideje i vjerovanja Partije, te načina na koje su te ideje i vjerovanja približavane stanovništvu. Približiti sadržaj političkih ideja, stavova i uvjerenja koja su dolazila iz Partije ali i precizno objasniti načine pomoću kojih Partija vezuje stanovništvo za politiku, političke ideje i vrijednosti za koje se zalaže. Ukazati na političke i društvene okolnosti koje su oblikovale političke ideje i ideologiju ovog perioda. Svaki od navedenih istraživačkih zadataka bilo je potrebno smjestiti u adekvatan društveno-politički kontekst. Kao što je nemoguće istraživački zao-

kružiti određene društvene procese bez analize političkih ideja, tako je nemoguće zaokružiti istraživanje o političkim idejama i ideologiji bez šire političko-socijalne slike crnogorskog društva.

Definisane hipoteze bilo je potrebno dokazati ili utvrditi njihovu naučnu opravdanost. U prvom redu, trebalo je pružiti dovoljno argumenata za hipotezu o totalitarnom društvu uspostavljenom na prostoru Crne Gore. Kroz analizu političkog, društvenog i socijalnog stanja u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata, ponuđeno je dovoljno argumenata koji ukazuju da je Partija kontrolisala sve segmente društvenog života. U argumentaciji stavova pokušali smo približiti karakter odnosa između pojedinca i ideologije, te ukazati na modele komunikacije između vlasti i pojedinca, i stvaranje atmosfere u kojoj se odbacuje svaki oblik autonomije ili individualnosti pojedinca u odnosu na kolektivitet i zajednicu. Objasnjene su metode pomoću kojih sistem obavezuje članove zajednice da poštuju političke ideje, tradicije, mitove i rituale vlasti, kao i način na koji je legitimisano nasilje i teror kao opravdano pravo odbrane i zaštite pravila zajednice.

Definisanje političkih ideja, vjerovanja i stavova komunističkih vlasti, predstavlja najznačajniji istraživački zadatak. Interesovanje za unutrašnje odnose i fenomene komunističke vlasti u Crnoj Gori nemoguće je istraživati bez definisanja političkih ideja, a prepoznavanje tih ideja biće početni korak u razumijevanju poslijeratne vlasti Komunističke partije u Crnoj Gori. Razmatrane su temeljne ideološke vrijednosti socijalističke države i način na koje su one postale dio javnog diskursa u Crnoj Gori. Nakon definisanja osnovnih političkih ideja, započeta je sljedeća istraživačka faza – analiza procesa sakralizacije političkih ideja Komunističke partije. Objasnjeno je kako se svaka politička ideja sakralizuje, pretvara u dogmu, dok Komunistička partija, kao nosilac tih procesa, ne prihvata bilo koji drugi oblik političkog ili ideološkog pokreta na prostoru kojim ona vlada.

Pojam sakralizacije političkih ideja u modernom teorijskom diskursu, objašnjava se kao proces u kome se određenom svjetovnom entitetu, na primjer državi, rasi, vođi ili političkoj partiji, pripisuju svojstva svetosti. Početna razmišljanja su na to ukazivala, a istraživa-

nje potvrdilo da je Komunistička partija u Crnoj Gori izvršila sakralizaciju sopstvenih političkih ideja i vrijednosti za koje se zalagala. Partije je svoju ideologiju pokušala da tretira kao novu religiju, definišući konačan cilj individualnog i kolektivnog postojanja – stvaranja novog, socijalističkog društva Crne Gore. Do tog cilja, Komunistička partija je došla kroz proces stvaranja novog vrijednosnog sistema i političkih dogmi koje su upotpunjene novim simbolima, mitovima, ritualima i tradicijama oblikovanim na vrijednostima nove političke religije. U tim okolnostima politika postaje sakralna religija, jer Komunistička partija kroz dogmatizovanje političkog programa, sakralizaciju političkih ideja, nametanje kodeksa obaveznog ponašanja, te rituale i procesije nove religije, političku ideju pretvara u religiju i stvara novog vjernika, u ovom slučaju – *novog socijalističkog čovjeka* Crne Gore.

Među ključne ciljeve istraživanja ubrajamo i zadatak približavanja metoda i mehanizama indoktrinacije pomoću kojih je Komunistička partija sakralizovane političke ideje širila među stanovništvom. Trebalo je navesti i objasniti, sve mehanizme korištene u tim aktivnostima, kao i ulogu državnih institucija i masovnih organizacija u procesu indoktrinacije. Posebna pažnja posvećena je ulozi medija, obrazovanja, književnosti, slikarstva, filma i drugim oblicima stvaralaštva pomoću kojih Partija populariše ove ideje. Važan segment istraživanja, bilo je i definisanje novih simbola kojim Komunistička partija pokušava da homogenizuje članove zajednice i „uvjeri“ ih u ispravnost sopstvenih stanovišta. Izmišljaju se i ideološki prilagođavaju novi simboli, mitovi, ritualne prakse i koriste se druga demagoška sredstva, kako bi političku ideju učinili što prihvatljivijom običnom čovjeku.

Najznačajniji i najobimniji dio rada zasnovan je na prvorazrednim arhivskih izvorima. Korištena arhivska građa nalazi se u fondu: „Pokrajinski komitet KPJ za Crnu Goru“ (koji kasnije mijenja nazive, pa se zove fond „KP Crne Gore“, odnosno fond „SK Crne Gore“), dok je manji dio korištenih dokumenata pronađen u fondu „Blažo Jovanović“. Osnovne političke odluke, rasprave, uputstva i druga građa neophodna za proučavanje političkih ideja nalazi se isključivo

u fondu PK KPJ CG. Društvena uloga Komunističke partije u Crnoj Gori i njen uticaj na društveni, ekonomski i kulturni život, ključni je razlog zbog čega je najveći broj dokumenata pohranjen upravo u ovom fondu.

Strukturu arhivske građe u najvećem obimu čini prepiska partijskih organa koja se odvijala u „trouglu“ – federalna, republička i lokalna vlast. Na stotine izvještaja, naredbi, direktiva i mišljenja razmijenjeno je između ovih organa. Centralizovan način donošenja odluka olakšao je sistematsko proučavanje građe pošto najveći dio dokumenata, bez ozbiljnijih promjena, cirkuliše od federalnog do lokalnog nivoa.

Saznanja koja su omogućili arhivski izvori bilo je neophodno komparirati s drugim izvorima u kojima se mogu prepoznati stavovi koji oblikuju ideološke i političke procese. To je u prvom redu bila štampa, periodične publikacije i drugi pisani izvori. Uloga štampe u socijalističkom društvu, uticala je da ova vrsta medija postane važan izvor u proučavanju političkih ideja socijalističke vlasti u Crnoj Gori. Očekivanja partijskih organa da štampani mediji promovisu i afirmišu nove ideološke vrijednosti i da na taj način vaspitno utiču na formiranje *novog socijalističkog čovjeka*, čini ovu vrstu medija neizostavnim izvorom. To su bili listovi: *Pobjeda*, *Partijski rad*, *Zadružno selo*, *Naša žena*, *Omladinski pokret*. Od svih štampanih medija, *Pobjeda* je bez sumnje bila najznačajniji izvor ovog formata. Osnovana kao list Narodnog fronta, *Pobjeda*, bez sumnje, daje najjasniju sliku unutrašnjeg stanja u Komunističkoj partiji. List *Pobjeda* kao istorijski izvor možemo posmatrati u dvije dimenzije. Prvu, u kojoj *Pobjedu* koristimo kao istorijski izvor prvog reda, pošto Komunistička partija i njeni organi u listu prenose najznačajnije zakone, odluke, uredbe, uputstva i tumačenja. S druge strane, *Pobjeda* je takođe i medij u kome se već objavljene odluke i zaključci razrađuju, pojašnjavaju i prenose u obliku u kome će biti jasne prosječnim čitaocima. Na taj način *Pobjeda* omogućava da na direktan način saznamo kako je izgledao proces indoktrinacije preko medija i na koji način štampani mediji stanovništvu približavaju političke ideje Komunističke partije. Istovremeno, *Pobjeda* nam daje uvid u osnove ideološkog rada u

okviru partijskih organa, jer ona kao list Narodnog fronta, objavljuje tekstove koji služe kao osnova za individualni i kolektivni ideološki rad. Identičan pristup korišten je i za druge štampane medije: *Partijski rad*, *Zadružno selo*, *Naša žena*, *Omladinski pokret*. Razlika u odnosu na *Pobjedu* je isključivo u publici, odnosno čitaocima kojima je namijenjen tiraž listova. Na članove Partije fokusira se *Partijski rad* pa se u ovom listu može naći obilje ideoloških tekstova, uputstava i tumačenja najznačajnijih partijskih smjernica koje se upućuju preko štampanih medija. Listovi *Zadružno selo*, *Naša žena* i *Omladinski pokret*, svoju pažnju usmjeravaju na određene društvene kategorije ali je funkcija ovih listova identična. Direktnom kontrolom uređivačke politike svih štampanih medija, pokušava da među stanovništvom promoviše sopstvene političke ideje.

U istraživačkom procesu, korišteni su i nastavni planovi, programi i udžbenici korišteni u crnogorskim školama. Detaljno su analizirani školski udžbenici, bukvari, čitanke i radne sveske maternjeg jezika za osnovnu i srednju školu, kao i udžbenici istorije. U pokušaju što sveobuhvatnijeg sagledavanja političkih ideja socijalističke vlasti, dio istraživanja posvećen je odnosu ideologije i stvaralaštva. Kroz različite časopise, arhivsku građu i sama stvaralačka djela analiziran je uticaj i uloga književnosti, slikarstva, pozorišta i filma u ideološkom radu. Časopis *Stvaranje* bio je važan izvor za razumijevanje ideološkog uticaja Partije na književnost i slikarstvo, dok je veza između filma i socijalističke ideologije analizirana kroz scenarije, bioskopske repertoare kao i dokumentarne i igrane filmove snimljene u tom periodu.

Kada je riječ o literaturi koja se odnosi na problematiku kojom se knjiga bavi, istraživanje političkih ideja i ideologija je tema koja se relativno skoro pojavljuje u istoriografiji. Bez obzira na ogromnu istoriografsku produkciju u vrijeme socijalističke Jugoslavije, tipologija političkih ideja, vjerovanja i stavova Komunističke partije nije bila predmet istraživanja. Interesovanja nema i u novijem periodu kada ponovo oživljava interesovanje za period socijalističke vlasti. Stoga, bez obzira na značaj ovog problema u istoriografijama bivših jugoslovenskih zemalja, ne postoji opšteprihvaćena, uslovno rečeno,

zvanična, tipologija političkih ideja Komunističke partije u Jugoslaviji. Ovaj problem, prevaziđen je korištenjem naučnih radova inostranih autora koji su se na određen način bavili političkim idejama socijalističkog društva. Temeljni izvor u koncipiranju metodologije i istraživačkog pristupa tebi, bila je knjiga francuskog filozofa Remona Arona: *The nature of human society-Democracy and Totalitarianism* (London, 1965), koji je prvi u teorijski diskurs uveo termin politička religija, odnosno ideologija. Promišljanja i stavovi iz ove knjige, bile su osnova za koncipiranje teze o antropološkoj revoluciji izvršenoj u Crnoj Gori. Francuski filozof objašnjavao je da politička religija u jednom društvu nastaje kroz proces takozvane sakralizacije političkih ideja. Smatrao je da totalitarni sistemi svoje političke ideje uzdižu na nivo dogme, učenja koje se ne može preispitivati. Aron tvrdi da su političke religije osnova svakog totalitarnog sistema i da predstavljaju jedan novi, moderan oblik tiranije koji funkcioniše na mitovima, izmišljenim tradicijama, simbolima i efikasnoj birokratiji. Francuski filozof, detaljno opisuje i način na koji političke ideje prerastaju u ideologiju i na koji način postaju prihvatljive za većinu stanovništva. On piše o fenomenima stvaranja tradicija, rituala i simbola kojima se političke ideje učvršćuju. U poglavlju „Constitutional fictions and Soviet reality“, Aron analizira osobenosti boljševičke totalitarne države i ogromne distinkcije između onoga što se ustavno definiše kao demokratija u odnosu na svakodnevnicu sovjetske države. Fokusira se na položaj partije i njenu ulogu u državi, objašnjavajući da demokratizam i sloboda za koju se zalaže partijski vrh ostaje samo fraza u odnosu na neograničenu vlast političke elite u partijskom vrhu. Ističe ulogu birokratije u kontroli društvenih procesa, njen uticaj u ideološkom radu kao i ulogu partijskog terora u širenju ideologije o čemu se bavi u posebnom poglavlju „Ideology and terror“.

Osim Arona, jedan od prvih koji je prepoznao fenomen političkih religija bio je njemački filozof Erik Vogelin koji je upravo zbog jedne političke religije emigrirao u Ameriku. Njegovo djelo *The political religions* (Misuri, 2000) objavljeno 1938. godine, analiza je totalitarnog društava, prevashodno nacional-socijalizima. Vogelin je prepoznao fenomen političkih religija kao obilježje totalitarnog društva.

Smatrao je da svaki politički pokret ima određenu crtu religioznosti, međutim, ono što razlikuje totalitarne političke pokrete od drugih, po njemu je činjenica da totalitarni pokreti imaju potrebu da proizvedu religijsku propagandu. Tu religijsku propagandu, kako je on naziva, možemo poistovjetiti s procesima izmišljanja tradicija, rituala, mitova i simbola. Nakon sakralizacije političkih ideja i njihovog pretvaranja u dogmu uz proces religijske propagande dolazi do formiranja sakralne religije odnosno ideologije. Ključni segment Vogeljinovog filozofskog posmatranja teme je definisanje ključnih elemenata političke religije. Ti elementi po njemu su: etatiistička, odnosno državna ideologija, sakralni simboli i milenijumski ciljevi i očekivanja.

Na tezama Remona Arona i Erika Vogelina, sopstvene istraživačke stavove o ovoj temi zasniva i nekoliko autora koji se temom političkih religija bave u zborniku radova *Redefining Stalinism – of Totalitarian Movements and Political Religions* (London, 2003). U uvodnom poglavlju „Stalinism and the Soviet State Order“ koji potpisuje Robert Servis (R. Service), opisuju se osnovne karakteristike staljinizma. Autor primjećuje da su jednopartijska diktatura, centralizovan sistem odlučivanja, pravni nihilizam, državno vlasništvo, izolacija, snažan represivni aparat i ideologija koja prekriva svaki segment društvenog života najvažnije karakteristike takve zajednice. Predstavljajući društveni obrazac staljinističke države autor na nekoliko mjesta ističe značaj ideologije koja je bila u funkciji homogenizacije stanovništva. Konstatuje „snažan uticaj političkih ideja staljinizma“ na svakodnevni život kao i značaj političkih tradicija i rituala u širem sistemu sovjetske države. Na sličnom tragu je i autor sljedećeg poglavlja u ovoj knjizi. Feliks Patrikef (Felix Patrikeeff): „Stalinism, Totalitarian Society and the Politics of ‘Perfect Control‘“. Patrikef analizira ideje Remona Arona, pokušavajući da ih iskoristi na primjeru staljinizma.

Slična, teorijska i metodološka promišljanja o političkim religijama, ideologiji i konačno antropološkoj revoluciji, kojoj teži svaki totalitarni pokret, susrijećemo i na drugim mjestima u stranoj literaturi. Između ostalih, treba izdvojiti knjigu američkog historičara Jinghong

Čenga (Yinghong Cheng) *Creating the New Man-From Enlightenment Ideals to Socialist Realities* (Honolulu, 2009). Čeng se bavi fenomenom stvaranje *novog socijalističkog čovjeka* u Sovjetskom savezu ali i procesima koji su doveli do formiranja socijalističkog čovjeka u Kini i na Kubi. Za istraživanje najznačajnije je bilo uvodno poglavlje knjige *From the Enlightenment to the Soviet New Man* u kome se autor fokusira na proces izgradnje socijalističkog čovjeka u SSSR-u. U ovom poglavlju, Čeng objašnjava da je cilj Boljševika, ali i drugih totalitarnih pokreta, proces antropološke revolucije i stvaranje *novog čovjeka* koji će prihvatiti, upražnjavati i sprovoditi političke ideje vlasti. Dodaje da se u svakom totalitarističkom društvu iza teza o politici, narodu, naciji i ideologiji krije potreba „promjene uma, razmišljanja i karaktera pojedinca kako bi on bio sposoban da nastavi istoriju i revoluciju“. Navodi da su svi totalitaristički režimi svjesno organizovali taj proces, uvodeći tezu o takozvanom *ispiranju mozga* koja se može posistovjetiti s procesima indoktrinacije. Objašnjava da je taj pojam nastao u Kini početkom četrdesetih godina 20. vijeka i da je kao takav bio afirmativan i u opštoj upotrebi. Kineska komunistička partija tražila je da se u ideološkom radu odvija proces *ispiranja mozga* i da je to proces u kome se formira *novi socijalistički čovjek*. Dodaje i da je zapadna politička misao preuzela taj termin tokom pedesetih godina ali da je počela da ga koristi u pežorativnom smislu a ne onako kako su to izvorno predviđali kineski komunistički ideolozi. Čeng se takođe bavi i istorijatom antropoloških revolucija, odnosno kroz istoriju posmatra proces stvaranja *novog čovjeka*. Navodi da je taj proces u direktoj vezi s pojavom ideologija. Robespjera i Jakobinsku diktaturu nakon Francuske revolucije prepoznaje kao prvu zajednicu koja je željela da stvori *novog čovjeka*. Tako se nakon Francuske buržoaske revolucije, prvi put u istoriji, političke ideje dopunjavaju izmišljanjem tradicija, mitova i rituala. U nastavku poglavlja, američki historičar objašnjava kako je kasnije tekao proces indoktrinacije u kome se stvarao taj *novi – sovjetski čovjek*. Kao ključni element tog procesa navodi obrazovanje i rad s mladima. Koristi termin *politička socijalizacija djece i mladih* pod kojim podrazumijeva kontinuiran ideološki rad Partije Boljševika u afirmisanju zvaničnih političkih ideja boljševizma.

Jedno od najznačajnijih djela u koncipiranju teorijske osnove i formiranja naučno-metodološkog modela za proučavanje političkih ideja i ideologije komunističkih vlasti u Crnoj Gori bila je knjiga *Izvor i smisao Ruskog komunizma* (Beograd, 1989), filozofa Nikolaja Berđajeva. Iako se Berđajev u najvećem dijelu knjige fokusira na odnos ruske, hrišćanske tradicije i komunizma, njegovo djelo predstavlja važan segment u koncipiranju naučnog okvira za proučavanje političkih ideja i ideologije. Ova knjiga pomaže nam da shvatimo kako je izvorna ideja marksizma oblikovana u Rusiji, kako je postepeno sakralizovana i kako je iz nje nastao Boljševizam kao primjer totalitarnog društvenog organizovanja. Berđajev socijalizam objašnjava kao proces objedinjavanja individualnog i kolektivnog. Pozivajući se na svoje djelo *Nova religijska svijest i društvena realnost* iz 1907. godine objašnjava kako je tekao proces sakralizacije političkih ideja boljševizma. Koristi pojam *revolucionarne teologije* kako bi objasnio način na koji su komunisti političke ideje pretvorili u dogmu. Zapaža da boljševici žele sekularnu, ateističku civilizaciju „u znaku srpa i čekića“. Za sakralizovane političke ideje Boljševičke partije koristi sintagmu *novo hrišćanstvo*, pojašnjavajući da su ideje marksizma koje su stigle sa zapada pod uticajem ruske tradicije značajno promijenjene. Po njegovom tumačenju upravo će proces priagođavanja Marksovog učenja ruskim tradicijama biti početak stvaranja prakse *boljševičkog totalitarizma* – političkog oblika vladavine utemeljenog na monopou političke vlasti u rukama jedne partije koja je svoju ulogu shvatila u duhu Lenjinovog učenja. Zbog toga Berđajev pravi jasnu razliku između marksizma i ruskog komunizma za koga kaže da je nastao „u procesu ruske orijentalizacije i rusifikacije marksizma“. U posebnom poglavlju knjige *Klasični marksizam i ruski komunizam* Berđajev i u teorijskom smislu razrađuje proces sakralizacije političkih ideja. Tvrdi da u kapitalističkom sistemu u kome se pojedinac ugnjetava, čovjek može biti oslobođen ropstva samo uz pomoć proleterijata. Zbog toga marksizam proleterijatu daje mesijanske osobine, na njega se prenose sve osobine izabranog naroda, on postaje *narod božiji – novi Izrailj*. Po njemu je to sekularizacija starojevrejske mesijanske svijesti koju definiše Marks u svom učenju. Berđajevine teze o sakralizaciji

političke religije nadovezuju se kroz razmatranje teorijskih osnova za izvođenje antropološke revolucije u sjenci marksističke ideologije. U poglavlju „Ruski komunizam i revolucija“, ruski filozof primjećuje da se odmah nakon revolucije u Rusiji pojavio neki novi tip ljudi, koji je prošao proces antropološke revolucije. Kratko se zadržava na tom opisu ali navodi osnove karakteristike tog novog tipa ljudi. Kaže da su oni imali „novo i drugačije držanje, novi pogled u očima“ da su sopstvenu psihologiju prilagodili novim uslovima, na novi način organizovali život da su bili skloni da prihvate prasu sistemskog nasilja, da su bili vlastoljubivi i da su se klanjali sili.

Osim teorijskog definisanja koncepta političke religije i procesa sakralizovanja političkih ideja, bilo je neophodno utvrditi okvir za analizu procesa indoktrinacije stanovništva, koji je imanentan svakom totalitarističkom društvu. U definisanju tih metodoloških postavki veoma korisno je bilo poglavlje „Totalitarni pokreti“, iz knjige Hane Arent *Izvori totalitarizma* (Beograd, 1998). Njemačka historičarka pokušala je da objasni način na koji se uspostavljaju uzajamne veze između političkih elita i masa. Ona definiše osnovne elemente na kojima funkcionišu totalitarni pokreti, navodeći da su propaganda i strah dvije strane iste medalje. Tvrdi da je indoktrinacija moguća samo u društvima u kojima postoji apsolutna kontrola propagande, ukazujući na mehanizme društvene kontrole, institucije u funkciji indoktrinacije, kao i proces izmišljanja novih tradicija, vjerovanja i rituala, koji se koriste za homogenizaciju vlasti. Približava način na koji totalitarni režimi simplifikuju stvarnost i kroz jasno utvrđen sistem dogmi, političkih ideja i ideologiju približavaju stanovništvu. Osvjetljava ulogu birokratije i represivnog aparata u totalitarnim društvima. Dosta zanimljivih teza o potrebi totalitarističkih društava da izmišljaju tradicije, mitove i rituale kako bi učvrstili svoju vlast pronalazimo kod ruske historičarke Svetlane Bojm (S. Boym). Ona se u knjizi *Common Places – Mythologies of Everyday Life in Russia* (Harvard, 1994) bavi različitim fenomenima staljinizma u svakodnevnom životu i uticaju ideologije na pojedinca. Bojm tvrdi da su svakodnevni rituali i mitovi koji se prepoznaju u iskustvu sovjetske države bili potreba sekularizacije komunističke države. Bojm prepoznaje potrebu komunistič-

kih vlasti da u različitim segmentima društvenog života kao što su književnost, slikarstvo, pozorište, intelektualni rad, film i urbanizacija usmjere stanovništvo na tradicije koje će biti bliske sekularnom načinu života. Zanimljiv osvrt na svakodnevni život socijalističke Jugoslavije u svojoj knjizi *Bought & Sold-Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia* (Njujork, 2011) predstavio je američki historičar Patrik Hajder Paterson (Patrick Hyder Patterson). Iako u svom radu fokusiran na stvaranje potrošačkog društva u Jugoslaviji, Paterson ima zanimljiva opažanja koja se odnose na političke ideje i ideologiju Komunističke partije. Iako se posebno ne bavi idealom socijalizma primjećuje da je nakon 1953. godine jugoslovensko potrošačko društvo počelo da se razvija upravo na idealu socijalizma. Objasnjava da su svi procesi decentralizacije, povećanja kupovne moći, kasnije otvaranja granica i stvaranja, posljedica ideje o socijalizmu kao najboljem društvenom okviru za svakog pojedinca. Zanimljiva i korisna promišljanja vezana za teorijsko-metodološki okvir proučavanje ove teme, pronalazimo i kod ovih autora: Fransoa Fire, *Prošlost jedne iluzije* (Beograd, 1996), Česlav Miloš, *Zarobljeni um* (Beograd, 2006); Marvin Peri, *Intelektualna istorija Evrope* (Beograd, 2000), Emilio Đentile, *Religije politike* (Beograd, 2009), Aleksandar Zinovjev, *Polet naše mladosti* (Beograd, 1985)...

Za razliku od prve grupe literature koja je koristila za teorijsko-metodološko postavljanje problema političkih ideja i ideologija, drugi dio literature korišten je u problematizaciji pitanja političkih religija na konkretnom primjeru Crne Gore. Definisane teorijsko-metodološkog okvira s jedne, i pokušaj definisanja osnovnih političkih ideja Komunističke partije u Crnoj Gori bio je proces koji se značajno preplitao. Kao i u prvom slučaju, literatura za ovaj segment istraživanja bila je nevelika, pa su se osim domaćih autora koristile i knjige stranih autora na engleskom jeziku. Ukoliko izuzmemo literaturu korištenu za uvodna poglavlja u crnogorskoj historiografiji, skoro da ne postoji relevantno naučno djelo koje bi moglo da posluži kao model ili metodološki uzor za istraživanje političkih ideja i ideologije Komunističke partije u Crnoj Gori. Izuzetak predstavlja studija Branislava Kovačevića – *Komunistička partija Crne Gore 1945–1953* (Titograd,

1986) u kojoj nalazi se administrativni i političko-organizacioni model komunističke vlasti nakon Drugog svjetskog rata. U ovoj knjizi se nalaze mnogi podaci koji opisuju najznačajnije etape u razvoju vlasti, njenu organizaciju, strukturu, ekonomske i kulturne probleme. Problematizuju se i neki fenomeni komunističke vlasti koji su značajni za naše istraživanje. Tako se u dijelu prvog poglavlja „Osnovne karakteristike državno-centralističkog sistema“ objašnjava priroda socijalističke vlasti u Crnoj Gori ali i centralistički način upravljanja državom. Navode se osnovne karakteristike komunističke vlasti: eliminisanje privatne svojine, centralizacija vlasti, planiranje i snažna kontrola svih segmenata političkog, ekonomskog i kulturno-prosvjetnog života. Kovačević objašnjava fenomen poistovjećivanja države s Partijom, karakterističan za prve godine komunističke vlasti. Tumači kako je unutrašnja partijska struktura postala kopija državnog aparata. Kroz primjere pokazuje kako su funkcionisali modeli apsolutne kontrole vlasti i svih društvenih procesa od strane Partije. Ukazuje na specifično prelamanje života i rada partijske organizacije u nerazvijenoj privrednoj i kulturnoj sredini s brojnim naslijeđenim i novim problemima kao i na procese decentralizacije i borbe protiv takozvanog birokratizma. Osim ovih opštih fenomena komunističke vlasti koji su korišteni iz Kovačevićeve knjige, veoma važne su bile i specifične teme koje su pomogle u koncipiranju osnovnih političkih ideja Komunističke partije. Kovačević kao jednu od značajnih tema otvara temu položaja žene u socijalističkom društvu. U posebnom poglavlju „Žene u KP Crne Gore“, problematizuje ulogu žene u socijalističkoj državi, nova očekivanja Partijskih organa i društveni položaj žene. Od najvećeg značaja za ovo istraživanje u Kovačevićevoj monografiji je četvrto poglavlje „Idejno-politički rad Partije i njena uloga u masovnim organizacijama“. U ovom poglavlju objašnjava se *idejna uloga* Partije kao osnovnog nosioca političke moći i organizatora takozvane *idejne borbe*. Pojašnjava se i model rada agitprop odjeljenja i drugih institucija indoktrinacije kako bi se „lenjinizam i marksizam učinio svojinom najširih društvenih masa“. Kovačević tumači model funkcionisanja Uprave za agitaciju i propagandu Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, planove i programe idej-

no-političkog rada, al ii prepoznaje važnu ulogu partijske štampe za idejno-politički rad. Zato aktivnostima štampanih medija poklanja poseban odjeljak u kome prenosi kako funkcioniše marksistička teza da štampa utiče na formiranje javnog mnjenja, izražava osnovne potrebe klase i kako ona predstavlja najsnažnije oružje u klasnoj borbi. Na sličan način Kovačević pravi i presjek aktivnosti kulturno-prosvjetne djelatnosti u ideološkom radu gdje konstatuje sve probleme u ovom sektoru kao i organizacione aktivnosti institucija koje osniva Partija sa zadatkom ideološkog rada. Ipak, u ova dva segmenta koja se odnose na štampu i kulturno-prosvjetnu aktivnost Kovačević ne ulazi dublje u sadržaj ideoloških poruka. Zadržava se na opisu određenih procesa, organizacionim pitanjima i institucionalnim nedostacima koje Partija registruje i vremenom rješava. Na sličan način, u istom poglavlju tretiraju se i masovne organizacije kod kojih se Kovačević takođe zadržava isključivo na opisu organizacionih problema i aktivnostima masovnih organizacija na zadacima definisanim u partijskom vrhu. Uloga masovnih organizacija u ideološkom radu, sadržaj tog procesa i njegovi konačni efekti nijesu bili predmet pažnje ovog autora.

Ograničenja u izboru literature, upućivala su na korištenje historiografskih sinteza koje se bave ovim periodom. Najznačajnije djelo u tom segmentu je treća knjiga *Istorije Jugoslavije* (Beograd, 1988) Branka Petranovića koja se bavi periodom Socijalističke Jugoslavije 1945–1988. Osim osnovnih procesa na federalnom nivou, u Petranovićevoj knjizi naročito značajno poglavlje je „Direktivno-centralistički sistem rada Agitpropa u oblasti ideologije, kulture i prosvjete“. Petranović pojašnjava način na koji agitprop i druge institucije bliske Partiji, preuzimaju ideološki rad i započinju proces *vaspitanja masa*. Navodi da je Agitprop dosta rano otpočeo proces kreiranja novih mitova, tradicija i rituala. Petranović to ne problematizuje u kontekstu sakralizacije i dogmatizacije političkih ideja Komunističke partije, ali navodi da se brzo otpočelo s inicijativama za obilježavanje najznačajnijih praznika, datuma iz NOB-a i drugih godišnjica. Analizirajući neke od zadataka ideološkog rada pa ističe da su osnovne ideje tog procesa bile: *bratstvo i jedinstvo, slovenska solidarnost*,

marksistička teorija i revolucionarno-demokratski pokret. Primjećuje da se u književnosti i stvaralaštvu forsiraju teme iz NOB-a, revolucije, novoj i boljoj socijalističkoj sutrašnjosti. I ovaj autor registruje značajnu ulogu štampanih medija u ideološkom radu, smatrajući da se od štampe tražilo da „svojim intervencijama i direktivnim smjernicama utiče na istinitost i principijelnost u sprovođenju partijske politike“. U tom segmentu veoma je važna analiza načina direktivnog upravljanja štampom koju Petranović izvodi od *Borbe* – direktivnog organa KPJ, do lokalnih štampanih medija. Petranović prepoznaje i uticaj filma na ideološki rad kao i ulogu udžbenika, obrazovanja i drugih kulturnih institucija. Ova knjiga pruža izvanredan uvid u modele i mehanizme indoktrinacije, ali se Petranović ne bavi konkretno političkim idejama i načinom na koje te ideje postaju zvaničan ideološki iskaz. Od istog autora, značajno je i djelo *Jugoslavija na razmeđu 1945–1950* (Podgorica, 1998) u kojoj je Petranović precizno prepoznao mnoge fenomene komunističke vlasti koje mogu da pomognu u razumijevanju karaktera te vlasti. Tako su od posebnog značaja djelovi o potrebi Komunističke partije da i nakon preuzimanja vlasti – ostane zatvorena, elitistička organizacija koja u najvećoj tajnosti donosi odluke. Konspirativnost predstavlja važan segment organizacionog djelovanja Partije, ali je on za ovu temu značajan zbog izjednačavanja države i Partije i činjenice da su slični modeli vertikalne komunikacije korišteni u samoj državnoj strukturi. Petranović objašnjava i funkciju narodnih odbora kao prvih nukleusa nove vlasti, analizira njihove karakteristike i njihovu kasniju ulogu u procesima izgradnje administrativnih kapaciteta. U knjizi se nalazi i detaljan pregled prvih organa komunističke vlasti, njihov karakter i uloga u društvu.

Značajna saznanja o pitanjima agitacije i propagande i ulozi ovih organa u propagandnom radu nalaze se u knjizi Ljubodraga Dimića *Agitprop kultura* (Beograd, 1988). Istraživački fokus studije je na kulturnoj politici Srbije u prvim godinama socijalističke vlasti, međutim, modeli koje je autor prepoznao na primjeru Srbije, kao i korištene metode indoktrinacije, u velikoj mjeri mogu se primijeniti i na prostor Crne Gore. Dimić na precizan način predstavlja model

po kome funkcioniše Agitprop aparat, njegove komisije i podjela na sektore. Definiše dužnosti i zadatke rukovodilaca u sistemu agitpropa, organizaciju i rad posebnih komisija Agitpropa i prikazuje način na koji se agitaciono-propagandni rad odvijao u partijskim redovima i masovnim organizacijama. Iz ove studije posebno važni su djelovi koji se odnose na specifičan istraživački pristup u analizi uloge stvaralaštva u procesu indoktrinacije. To se prevashodno odnosi na stavove o kulturnoj politici i odnosu države prema određenim društvenim grupama kao što su radnici, seljaci i inteligencija. Treba dodati da su od velikog značaja za problematizaciju nekih pitanja bile i zbirke dokumenata s prvog i drugog kongresa KPCG koje su pripremili Branislav Kovačević, Slavko Stanišić i Mile Bakić kao i zbirka dokumenata *Jugoslavija 1918–1988*, pripremljena od strane Branka Petranovića i Momčila Zečevića.

Potreba adekvatne literature bila je najizraženija kod problema definisanja osnovnih političkih ideja Komunističke partije u Crnoj Gori. Na prvi pogled činilo se da će u tome pomoći knjiga Branka Petranovića *Jugoslavija na razmeđu 1945–1950* (Podgorica, 1998) zbog poglavlja u drugoj cjelini „Mjerila kadrovske politike – političko moralni profil komunista“. Međutim, u ovom dijelu Petranovićeve studije, uopšte se ne problematizuje sadržaj i funkcija političkih ideja Komunističke partije. Takođe, ne postoje ni definisani kriterijumi i mjerila kadrovske politike iz koje bi se mogao otkriti političko-moralni profil komunista, kao što se to u naslovu navodi. Naprotiv, autor problematizuje opšta mjesta „kominternovsko-političkih pravila“ bez analize problema koji stoji u naslovu poglavlja. Štoviše, u nekim prethodnim poglavljima mnogo više govori o „moralnom liku člana KPJ“. U jednom segmentu koji se odnosi na ulogu partijskih struktura u armiji, Petranović primjećuje što je to bilo važno za „uzoran moralni profil komunista“. Navodi da su to: „spremnost na izvršavanje direktiva, spremnost da bude prvi u izvršavanju svih zadataka, idejna opredjeljenost i partijska čistoća, lični primjer i skromnost, bez sklonosti ka pijanstvu, nemoralu, neradu, šovinizmu, nasilju, psihologiji lakog života, karijerizma“. Naravno, ne treba zaboraviti da je ovo Petranovićevo djelo objavljeno nakon njegove smrti i da njegovu osnovu

predstavljaju nesređeni tekstovi, zbog čega i ova, uslovno rečeno, nedorečenost može imati opravdanje.

Jedan od autora, koji je prepoznao potrebu posebne tipologije političkih ideja Komunističke partije je američki historičar, hrvatskog porijekla, Vjekoslav Perica. Svoja promišljanja na tu temu predstavio je u knjizi *Balkanski idoli I i II* (Beograd, 2006). Izdanje iz 2006. predstavlja prevod originalnog djela koje je 2002. godine objavio Oxford University press. Iako je osnovna istraživačka tema Pericine knjige odnos religije i nacionalizma na jugoslovenskom prostoru, on ulazi u sadržaj političke kulture Socijalističke Jugoslavije, i u tom prostoru identifikuje neke političke ideje sistema. Razrađujući političke teze američkog sociologa Roberta Bele, Perica otvara pitanje političke religije na prostoru Jugoslavije. Međutim, umjesto da cijelu ideologiju Komunističkih vlasti u Jugoslaviji posmatra kao jednu vrstu političke religije, Perica se fokusira samo na jedan segment, dio koji prepoznaje kao „jugoslovenska građanska religija bratstva i jedinstva“. Perica objašnjava da je kamen temeljac novog jugoslovenskog nacionalizma bila politika *bratstva i jedinstva* i da je jedino ta ideja bila osnova cijele građanske, odnosno političke religije Komunističke partije. Zaključuje da svaka, pa tako i ova jugoslovenska građanska religija, ima mit o porijeklu nacije (revolucija i NOB), mit o osnivaču nacije (Josip Broz), različite kultove, tradicije i rituale koji su izmišljeni. Međutim, na ovom segmentu Perica završava svoje promišljanje o fenomenu jugoslovenske građanske religije. Prepoznaje samo ideju *bratstva i jedinstva* tvrdeći da je ona osnov cijele ideologije.

Zanimljivo je da historiografija bivših jugoslovenskih republika nije prepoznala potrebu definisanja političkih ideja Komunističke partije, a da su se tim poslom bavili strani autori. Takav primjer je knjiga američke historičarke Kerol Lili (Carol Lilly) *Power and Persuasion: Ideology and Rhetoric in Communist Yugoslavia, 1944–1953* (Colorado, 2001) u kojoj se bavi javnim govorom komunističkih vlasti. Iako ih ne prepoznaje kao političke ideje Komunističke partije, Lili u javnom govoru prepoznaje ideal bratstva i jedinstva, ideal revolucije i NOB-a i ideal novih društvenih snaga. Na više mjesta ukazuje

da bratstvo i jedinstvo predstavlja važan element javnog govora i da je njegovo pojavljivanje ima funkciju homogenizacije stanovništva. U jednom poglavlju knjige govori o tradicijama revolucije i NOB-a. Međutim i ovaj segment politike Komunističke partije ne prepoznaje kao političku ideju već kao fenomen o kome piše u posebnom poglavlju „Partisanstvo in Postwar Rhetoric“. Primjećuje da je takva retorika bila posljedica ratničkog i revolucionarnog duha koji vlada među stanovništvom. Prema njenim tvrdnjama, fenomen partizanstva u jugoslovenskom poslijeratnom društvu imao je funkciju stvaranja atmosfere „nade za budućnost i spremnost da se žrtvuje za njegovu izgradnju“. Njegov cilj je bio pokušaj da se entuzijazam iz ratnih godina održi i nakon rata i da se ta energija kanališe u obnovu zemlje i stvaranje nove socijalističke države. Lili registruje i ambiciju socijalističkih vlasti da za svoju ideologiju veže mlade i žene. Ipak, i taj slučaj ne posmatra izdvojeno kao segment organizovane političke djelatnosti Komunističke partije, već kao dio ideološkog rada i procesa stvaranja *novog socijalističkog čovjeka*.

• • •

Knjiga *Crvena ideja Crne Gore* predstavlja pokušaj da se na osnovu različitih istraživačkih postupaka definišu osnovne političke ideje Komunističke partije, kao i način na koje su te ideje, kao zaokruženi sistem uvjerenja, postale platforma za političko djelovanje. Prepoznati su svi partijski organi, masovne organizacije, institucije obrazovanja, sport, istoriografija, književno i umjetničko stvaralaštvo, i niz drugih mehanizama zaduženih da sakralizovane političke ideje Komunističke partije približe stanovništvu. Istaknuti su ključni elementi socijalističke ideologije u Crnoj Gori, uvjerenja, stavovi i očekivani modeli ponašanja. Definisana je precizna tipologija političkih ideja Komunističke partije, uz analizu svih oblika indoktrinacije stanovništva koji su imali za cilj stvaranje *novog socijalističkog čovjeka* kroz proces takozvane antropološke revolucije.

Ova knjiga predstavlja doktorsku disertaciju *Političke ideje i ideologija u Crnoj Gori 1945–1955*, koja je u januaru 2017. godine odbranjena

na na Filozofskom fakultetu (Univerzitet Crne Gore) na Studijskom programu *Istorija*. U pripremi rukopisa, najveću pomoć imao sam od prof. dr Živka Andrijaševića, koji je bio mentor u izradi doktorske disertacije, ali i podrška u svim segmentima pripreme rukopisa, na čemu mu ovom prilikom zahvaljujem. Posebnu zahvalnost dugujem Jadranki Selhanović i osoblju Odsjeka za sređivanje i obradu arhivske građe novog perioda – Državnog arhiva Crne Gore, koji su pomogli da što brže savladam istraživački dio posla. Konačno, zahvalnost dugujem Matici crnogorskoj, koja je prihvatila da bude izdavač knjige *Crvena ideja Crne Gore*.